

Farkas Gyöngyi

„Gyertek lányok traktorra!”

Női traktorosok a gépállomáson és a propagandában

A KAMPÁNY ÉS EREDMÉNYE

Magyarországon 1949 és 1953 között, az extenzív iparosítás kezdetén erőteljes kampány folyt a nők traktorosnak való beszerzése érdekében. E törekvés magyarázatát kutatva a háttérben a gazdaság fejlesztésére és a társadalom átalakítására vonatkozó korabeli elképzelésekkel találkozunk. Az ötvenes évek elején a központosított munkaerő-gazdálkodási politika alapvető célja az ipar (pontosabban a gyáripar, a bányászat és az építőipar) feltételezett munkaerő-szükségletének biztosítása volt, amit a foglalkoztatottak számának emelésével, illetve a foglalkozási szerkezet radikális átalakításával tartottak elérhetőnek.¹ A foglalkoztatottak számát a munkanélküliség felszámolásán túl mindenekelőtt a keresőképes korba került nők munkába állításával kívánták növelni.² Az ipar munkaerő-éhségére hivatkozva és a női egyenjogúság egyfajta túlzó felfogásából kiindulva, nagy számban kívántak nőket alkalmazni szinte valamennyi szakmában, ott is, ahol korábban túlnyomó részben, vagy teljes egészében csak férfiak dolgoztak. Ezek közül is elsősorban azokat a szakmákat emelték ki, amelyek a népgazdaság fejleszteni kívánt ágazataihoz tartoztak (pl. esztergályos, marós, darus, kőműves, vasbetonszerelő stb.).³

Bár a mezőgazdaságnak a korszak gazdaságfejlesztési elképzeléseiben alárendelt szerepe volt, a mezőgazdaság gépi munkáit végző gépállomásokon mégis a férfiakhoz hasonló arányban kívántak nőket foglalkoztatni. A női munkaerő szükségességét egyrészt azzal indokolták, hogy a nagyüzemi gazdálkodás kiépülésével a gépi technika széles körben el fog terjedni, ami a traktorosok számának nagyarányú növekedését vonja maga után.⁴ Másrészt az a hipotézis is a női traktorosok létjogosultságát támasztotta alá, amely szerint a „szocialista” mezőgazdaság döntően női munkaerőre fog épülni. Úgy gondolták, az extenzív iparosítás elsősorban a férfi munkaerőt szívja el a falvakból, míg a nők döntő része – mintegy

1 Belényi 1993.

2 Belényi 1993: 27, 41. Lásd még: 2.000/1950. (I. 8.) sz. minisztertanácsi határozat az ipari munkaerő-gazdálkodásról és szakképzésről (*Törvények és rendeletek...* 1950: 451), illetve 1.011/1951. (V.19.) sz. minisztertanácsi határozat a termelésben résztvevő nők számának emeléséről (*Törvények és rendeletek...* 1951: 388).

3 MOL M-KS 276. f. 54/138. ö. e. MDP Titkárság 1951. ápr. 11. Az Államgazdasági Osztály előterjesztése

4 Az első öt éves terv végére 500 gépállomást szándékoztak felállítani 21 ezer traktorral (*Olvasókönyv...* 1949: 590). 1948 augusztusában 38 gépállomás használt 548 traktort, 1952 végén pedig 364 gépállomás 9342-et (Pető-Szakács 1985: 180).

a férfiakat helyettesítve – továbbra is a mezőgazdaságban marad mint tsz-tag, vagy az állami gazdaságban, illetve a gépállomáson dolgozó munkásnő.⁵

A hivatalos megítélés a mezőgazdasági nagygépek monopóliumával rendelkező állami gépállomásoknak kiemelkedő szerepet tulajdonított a kollektivizálásban, a nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésében. A gépállomások összekötő szerepét hangsúlyozta a város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság, valamint a munkásosztály és a parasztság között. Korabeli megfogalmazás szerint a gépállomások a szocializmusért vívott küzdelem élharcosai, „a munkásosztály előretolt bástyái” voltak falun. Fizikai dolgozóit a munkásosztályhoz tartozóknak tekintették. A parasztlányból traktorista lánnyá lenni, munkásnővé válni ebben a megközelítésben a társadalmi felemelkedés egyik lehetséges alternatívája is volt.

A nőket traktorra ültető kampányban nagy szerepe volt továbbá a szovjet példa mechanikus másolásának. A női munkaerő felhasználásával kapcsolatos fenti elgondolások is a sztálinizmus talajában gyökereztek, a gépállomások hálózatát pedig teljes egészében a szovjet minta alapján építették ki Magyarországon. A Szovjetunióban a harmincas években, a nagy iparosítás idején, majd főként a háború alatt nagy számban kényszerültek arra a nők, hogy a falvakban átvegyék a férfi-szerepeket, és többek között traktorra üljenek.⁶ A vélt vagy valós háborús fenyegetettség érzése a korai ötvenes években is hivatkozási alap lehetett arra, hogy miért kellene női traktorosok.

A női traktorosok szervezésére irányuló kampány 1949 második felétől, a hazai gépállomási hálózat országos kiépülésével párhuzamosan kezdődött, majd annak a széleskörű propaganda-hadjáratnak keretében zajlott, amely az 1950-től induló első öt éves terv feladatait népszerűsítette, és az MDP II. kongresszusa után, 1951 tavaszától lett még erőteljesebb. (Az ekkor felemelt ipari tervek teljesítéséhez az eredetileg tervezett 480.000 új munkás és alkalmazott helyett 600–650.000 fő munkába állítását tartották szükségesnek.⁷) A női traktorosok szervezését sürgető politikai szándék⁸ az 1953 nyaratól bekövetkezett fordulat hatására szűnt meg, és később sem éledt fel újra.

Kezdetben a hivatalos megnyilvánulások csupán általánosságban szóltak a női traktorosok szerepének fontosságáról. 1951 tavaszától, a módosított öt éves terv megvalósításának céljával a hatalom határozottabb hangot ütött meg és a népgazdasági tervek készítésének korabeli gyakorlatához hasonlóan – a reális lehetőségeket figyelmen kívül hagyva – kijelölte a számszerű növekedés ideálisnak tartott mértékét, majd ennek megvalósítására kötelezte az érintett szerveket, intézményeket, testületeket. A termelésben résztvevő nők számának emeléséről szóló 1951 áprilisi minisztertanácsi határozat elrendelte, hogy a mezőgazdasági gép- és

5 Belényi 1993: 27, 41.

6 Font–Krausz–Niederhauser–Szvák 2001: 528–529.

7 Az MDP II. kongresszusának jegyzőkönyve 1951: 37.

8 Az 1954. október 15-től induló másfél éves traktorvezető-képző iskolába már csak 17–18 éves fiúkat vettek fel (*Szabad Föld* 1954. 09. 15. Jelentkezési felhívás). Az MDP KV 1955. június 8-i határozata pedig 1000 katonaviselt dolgozó számára tervezett traktor-vezetőképző tanfolyamot (*Szabad Föld* 1955. 06. 19.).

traktorvezető tanfolyamok hallgatóinak legalább a fele nő legyen.⁹ Egy júniusi MDP PB-határozat pedig abban jelölte meg a célt, hogy a gépállomáson foglalkoztatott nők aránya 1952-ben érje el az 50%-ot, és a vezető pozíciók (gépállomás-vezető, politikai helyettes, mezőgazdász, brigádvezető, főgépész stb.) felét is nők töltsék be.¹⁰

Az iskolák „benépesítését” központilag (a MDP PB, a FM, illetve a keretében működő Állami Mezőgazdasági Gépüzem [ÁMG] döntései alapján) meghatározott, majd megyékre, illetve gépállomásokra lebontott, kötelező keretszámok szerint végezték. A piramis alján az egy-egy gépállomás körzetébe tartozó községek és tsz-ek álltak.¹¹ Minden érintett annyi tanulót volt köteles iskolára küldeni – a tanulási hajlandóságtól függetlenül –, amennyi a keretből rá esett. Nemcsak a gépállomások feladata volt a traktoros szervezés, hanem a párt- és tanácsi szerveké is. A tömegszervezetek közül elsősorban a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének és a Demokratikus Ifjúsági Szövetségnek az együttműködésére számítottak. E szervezetek aktivistái, népnevelői, illetve nőnevelői a falvakat járták és igyekeztek rábeszélni a parasztlányokat, hogy legyenek traktoristák.

A hatalom a konkrét tervszámok kényszerítő erejétől várta, hogy az addigi sikertelennek mondható kampány menete megváltozik. 1951 elejére ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a propaganda minden erőfeszítése ellenére a traktoros szakma nem lett népszerű a nők között. A traktoros élet szépségeiről és romantikájáról szóló újságcikkek, a hívogató színes plakátok és az agitáció során elhangzott ígéretnek nem változtattak azon, hogy a traktorosmunka nehéz fizikai munka volt, amelyhez komoly műszaki ismeretek és képességek kellettek. A traktorosok ki voltak szolgáltatva az időjárás viszontagságainak, kora tavasztól késő őszig a szabadban dolgoztak, a csúcsmunkák idején éjszaka is. A traktorrázás különböző betegségek okozója lehetett, köztük olyan nőgyógyászati problémáké, amelyek képtelenek voltak a nőket a gyerekszülésre. A gépállomások kezdetben a legegységesebb szociális feltételeket sem tudták biztosítani (szállás a többnyire távol lakó dolgozóknak, étkezés, tisztálkodás, munkaruha stb.). A dolgozók átlagkeresete pedig alig haladta meg a rosszul fizetett állami gazdasági dolgozóké.¹²

Nem meglepő tehát, hogy a „Gyertek lányok, traktorra!” felhívásra csak kevesen jelentkeztek. A gépállomásokon folyó 8–10 hetes traktorosképzés¹³ résztvevői és a megyénként néhány helyen működő bentlakásos iskolák 3 hónapos traktorvezető-képző tanfolyamainak hallgatói döntő részben férfiak voltak. Általánosnak mondható Bács-Kiskun megye helyzete 1950 májusában, ahol 30

9 1.011/1951. (V. 19.) sz. minisztertanácsi határozat a termelésben résztvevő nők számának emeléséről (*Törvények és rendeletek...* 1951: 388).

10 MOL M-KS 276. f. 53. 77. ó. e. MDP PB 1951. jún. 14. Határozat a gépállomásokra vonatkozó párthatározatok végrehajtásáról.

11 MOL XIX-K-1-X FM 35. d. Értésítés a megyeközpontoknak... 1951. november 30.

12 A munkások és alkalmazottak havi átlagkeresete 1951-ben a gépállomásokon 520 Ft, az állami gazdaságokban 531 Ft, az iparban 733 Ft, az építőiparban 1002 Ft. Ugyanez 1953-ban: 743, 736, 1062, 1002 Ft. (*Statisztikai Évkönyv* 1957: 68).

13 16.147/1950. (XII. 10.) F. M. sz. rendelet a gépállomások és állami gazdaságok traktorvezető-képző tanfolyamairól (*Törvények és rendeletek...* 1950: 1086).

gépállomáson folyt traktorosoktatás 1499 férfi és 176 női résztvevővel.¹⁴ Az utóbbiak közül is csupán 58 nő tanult traktorvezetőnek, míg a többiek csak egy alapszintű képzésben vettek részt, ami után a traktorvezető mellé beosztott, annak munkáját segítő segédmunkások, ún. munkagépkezelők lehettek.

1952-től külön női (3 hónapos bentlakásos) traktorosiskolákat is létrehoztak női iskolavezetővel és több női oktatóval.¹⁵ A férfiakétól elkülönített oktatás hátterében az a felismerés állhatott, hogy a nők gyengébb műszaki ismeretei a férfiakétól eltérő ütemű képzést igényelnek. Másrészt a női traktorosképzés szervezeti-legal különválva könnyebben irányítható és ellenőrizhető lehetett.

A traktorista lányok toborzásánál nem álltak a hatalom rendelkezésére azok a tényleges kényszerítő eszközök, amelyeket a „kulákokkal” szemben vagy a kollektivizálás során az egyéni parasztgazdák ellenében „sikeresen” alkalmaztak (a diszkriminatív adó- és beszolgáltatási politikától kezdve, a tagosításon keresztül az erőszakos rendőri beavatkozásig). Szinte csak a korabeli megélhetési nehézségekből eredő munkavállalási kényszer volt az az erő, amely a megcélzott társadalmi réteget, elsősorban a szegényparasztság nőtagjait a gépállomásra hajthatta. Csakhogy a munkát kereső parasztlányok számára nem a gépállomás volt ekkor az egyedüli munkalehetőség. Az építkezésekhez, ipari üzemekbe, gyárakba – ahol általában jobbak voltak a munkafeltételek – folyamatosan toboroztak munkásokat. Az sem elhanyagolható tényező, hogy az ipari munkahelyek érdekérvényesítő képessége és politikai támogatottsága nagyobb volt. Egy 1951 végi jelentés szerint Borsod megyében a női traktorosok szervezése nagyon nehezen megy, „melynek egyik oka az, hogy a különböző üzemekben is van állandóan munkásfelvétel, így inkább oda mennek”.¹⁶ Máshol is szívesebben mentek a nők gyárakba dolgozni, „mert az nem olyan piszkos munka és nincsenek úgy kitéve az idő viszontagságainak, mint a gépállomáson”,¹⁷ „mert ott nem kell télen kint dolgozni”.¹⁸

Könnyebb volt kényszert alkalmazni a gépállomásokon nem traktoros munkakörben és a tsz-ekben dolgozó nőkkel szemben. Bár sem a gépállomásoknak nem állt szándékában jelentős számú női traktorost alkalmazni, sem a tsz-ek nem kívántak női munkaerőt „átengedni” a gépállomásoknak, felettes szerveik állandó zaklatásának engedve kénytelenek voltak iskolára küldeni dolgozóikat, tagjaikat, akár azok akarata ellenére is. Számos forrás említ ilyen esetet. A göllei mezőgazdasági szakiskola jelentése szerint például „négy hallgató az egyik nap bejött az iskolára, másnap pedig haza ment [...] azt mondták, hogy ők nem akarnak tanulni és ők kényszerítve lettek az iskolára”.¹⁹ A bonyhádi mezőgazdasági szakiskola igazga-

14 MOL XIX-K-1-x 35. d. Jelentések a megyékből az oktatáson résztvevőkről, 1950. május.

15 MOL XIX-K-1-x 84. d. A három hónapos női Hoffher-traktorvezető-képző tanfolyam tematikája és tanterve, 1952.

16 MOL M-KS 276. f. 88/654. ő. e. Az MNDSZ Borsod megyei Titkárság jelentése, 1951. december 29.

17 SZKL 1. f. 23. 1952. 1. d. 4. dosszié. Jelentés a nagykőrösi és a ceglédi gépállomásokról, 1952. április 1.

18 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 613. dosszié. Jegyzőkönyv az ÁMG-osztályértekezletről, 1952. november 3.

19 MOL XIX-K-1-x. 83. d. A göllei mezőgazdasági szakiskola jelentése, 1952. szeptember 19.

tója is arról panaszkodott, hogy a „benépesítést a megyék nem kellő igyekezettel [...] végezték, hanem egyszerűen iskolára rendeléssel”.²⁰

A nagy nehézségekkel „benépesített” tanfolyamok hallgatóinak általában 10–20%-a vagy még ennél is nagyobb része lemorzsolódott. Az 1952 január elején meginduló női traktorvezető-képző tanfolyamokra „jelentkezett” 1030 hallgató közül két hónap alatt 170 távozott.²¹ Ennek persze más oka is lehetett: tanulási nehézségek, rossz ellátás, megélhetési problémák (a havi 300, illetve bentlakásos tanfolyam esetén 200 forintos ösztöndíj nem pótolta az iskola 3 hónapja alatt kieső jövedelmet, ami főleg a családos nők esetében jelentett problémát). A lemorzsolódás egyik lényeges okának tartották a korabeli források a tanfolyam kezdetén megtartott kötelező orvosi vizsgálatot is, amitől (valószínűleg a nőgyógyászati részétől) nagyon félték a lányok és inkább hazaszöktek.²² Jellemző a hatalom értékrendjére az a kezelési mód, ahogy ezt a problémát „megoldani” vélték: ezentúl a tanfolyam végén vizsgálták meg a lányokat. Amikor már elvégezték az iskolát, akkor derült ki róluk, hogy alkalmasak-e traktorosnak vagy sem.

Az egészségügyi vizsgálattal van összefüggésben az egyik sikeresen alkalmazott elhárítási technika is. A traktoros iskoláról való elszökésnél (amit rendszerint számonkérés követett a munkahelyen vagy a pártszervezetnél²³) jobb megoldásnak bizonyult egy arról szóló orvosi igazolás, hogy az illető alkalmatlan a traktoros munkára: „Vannak orvosok, akik bizonyítványt adnak arra, hogy nem mehetnek traktorra [az arra kijelölt nők], mert nem bírják a rázást, az olajtól pattanások lesznek stb.”²⁴

A traktorosiskolákon tanuló 16–20 év közötti lányok szinte teljesen abból a szegényparaszti rétegből kerültek ki, ahol a női munkavállalás korábban is megszokott jelenségnek számított.²⁵ A földosztás előtt e réteg nőtagjai uradalmak vagy parasztgazdaságok alkalmazásában álltak mint cselédek, napszámosok; házi cselédként, vagy gyári munkásnőként dolgoztak a közeli városokban. Később, a nagybirtokok megszűnése, majd a bér munkát használó parasztgazdaságok tönkretétele után az állami gazdaságok munkásai, az első tsz-ek tagjai lettek. Kipróbálták ezenkívül azokat a munkalehetőségeket is, amelyeket az ötvenes évek elejének extenzív iparosítása nyújtott. Többnyire szakképzettséget nem kívánó munkát végeztek időszakosan vagy állandóan nagy számú munkaerőt igénylő munkahelyeken:

20 MOL XIX-K-1-x. 83. d. A bonyhádi mezőgazdasági szakiskola jelentése, 1952. május 29.

21 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 604. dosszié. ÁMG-jelentés a női traktorosiskolák helyzetéről, 1952. március 5.

22 SZKL 1. f. 23. 1952. 1. d. 4. dosszié. Jelentés a gépállomáson dolgozó nők helyzetéről, 1952. április 11.

23 Interjú Farkas Sándorné túrkevei lakossal. A tsz küldte traktorosiskolára, ahonnan megszökött, majd MDP-tagként pártfegyelmet kapott.

24 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 613. dosszié. Jegyzőkönyv az ÁMG-osztályértekezletről, 1952. november 3.

25 A bonyhádi traktoros tanfolyamon tanuló nőknek például 1952 tavaszán 98%-a szegényparaszti származású volt és ez általánosnak mondható. MOL XIX-K-1-x. 83. d. A bonyhádi mezőgazdasági szakiskola jelentése, 1952. május 29.

lehettek malteroslányok, bányászlányok, gyári munkásnők, dolgozhattak vasúti pályaeépítésnél és csatornaépítési munkálatoknál stb.²⁶

Úgy tűnik, hogy a gépállomás is csupán egyike volt ezeknek a munkalehetőségeknek. Sokak számára többnyire csak egy rövid megállóhely volt, ahova valószínűleg a propaganda hatására mentek el, majd a nehézségek láttán továbbálltak. „A traktoros munkát nem tartják mesterségnek, csak átmeneti munkának” – panaszkodott az egyik jelentés írója.²⁷ A női munkaerő nagyarányú fluktuációját mutatják a következő adatok: 1952 telén például Hajdú-Bihar megyében 410 traktorista nőt képzettek ki, akik közül novemberre már csak 110-en maradtak a gépállomásokon.²⁸ 1952 áprilisa és augusztusa között az egész országban 781 új nődolgozót vettek fel, ugyanakkor 632-en távoztak (augusztusban összesen 1835 női traktoros volt).²⁹ Nem véletlen tehát, hogy a női munkaerő megtartását 1952-től ugyanolyan fontos feladatnak tartották, mint az újabb traktorista lányok beszervezését.

Valószínűleg a traktoroslányok „laza erkölcseiről” szóló korabeli híresztelések is ennek a szabadabban mozgó, több munkahelyet is kipróbált női munkavállalói rétegnek a jelenlétét mutatják a gépállomásokon. De függetlenül attól, hogy valóban más normák alakították-e párkapcsolataikat és szexuális életüket vagy sem, a falu közössége az ellenőrzése alól kikerült, szinte csak férfiak között dolgozó és élő parasztlányról eleve feltételezte az erkölcsi romlottságot vagy az erre való hajlamot. Úgy vélték, hogy „traktorosnak rendes lány nem megy el”,³⁰ ha mégis, „bizonyosan elromlik a sok traktoros legény között”.³¹ Ezt az előítéletet csak megerősítette az a tény, hogy a gépállomások nem voltak felkészülve a női munkaerő fogadására: „a nők [...] még mindig egy hálókocsiban alszanak a férfiakkal, ami tápot ad [annak] a faluban [elterjedt véleménynek], hogy csak erkölcstelen nők mennek a gépállomásra dolgozni”.³²

A traktoroslányok erkölcséről kialakult kedvezőtlen képnek, ha nem is mindig volt köze a valósághoz, valódi visszatartó ereje volt.³³ A falu szemében a gépállomás a férjhez menés előtt álló parasztlányok legfőbb erényét, jóhírüket veszélyeztette és rontotta az esélyeiket: „a házasodni készülő legények nem szívesen választanak feleséget az »olajos ruhájú« traktoros lányok közül”.³⁴ A traktoros-feleségek féltékenységről szóló beszámolók pedig azt mutatják, hogy a traktorista lányok gépállomáson

26 MOL XIX-K-1-x. 130. d. Kiközvetítési kérelmek é. n.

27 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 604. dosszié. Az ÁMG Központjának jelentése, 1952. október 31.

28 MOL M-KS 276. f. 88/309. ő. e. MDP Hajdú-Bihar megyei Bizottságának jelentése, 1952. november 28.

29 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 604. dosszié. ÁMG-jelentés, 1952. október 31.

30 *Nők Lapja* 1951. 06. 21. Dolgozó nők ezrei...

31 *Nők Lapja* 1952. 08. 14. Nem csoda...

32 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 604. dosszié. ÁMG-jelentés, 1952. október 31.

33 A kisújszállási gépállomáson az „előző állomásvezetőnek viszonya volt az egyik traktorosnővel, amiről az egész város tudott. Az egyik anya azt mondta, hogy nem fogja a házhoz szállítani a lányát. Azóta a vezetőt leváltották, a pártból kizárták.” (SZKL f. 23. 1952. év 1 doboz 4. dosszié. Feljegyzés a Szolnok megyei gépállomásokról. 1952. április 7.)

34 *Nők Lapja* 1952. 08. 14. Nem csoda...

belüli helyzetére is hatással lehettek a híresztelések: „A karcagi gépállomáson, ahol 21 traktoros nő dolgozik, 3 traktoros felesége rendezett féltékenységi jelenetet, hogy távolítsák el férjeik mellől a nőket. A gépállomás vezetőse a traktoros feleségekre hallgatott és így állandóan egyik gépről a másikra helyezik a traktorosnőket.”³⁵ A mezőtúri gépállomáson az egyik traktoroslányt „egyetlen férfi sem akarta maga mellé venni, mert mit szól a felesége, a menyasszonya stb. Sorshúzással döntötték el, kihez kerüljön.”³⁶

Többnyire a traktoros lányok sem maradtak férjhez menetelük után a gépállomáson. Feleségként betagozódva a falusi társadalomba, már ők sem vonhatták ki magukat a köznélekedés alól és jobban kellett vigyázniuk jóhírukre. A várható gyermekáldás miatt sem volt ajánlatos továbbra is traktoron maradni. Nemcsak a kívülállók, de a gépállomás férfi dolgozói sem látták szívesen női hozzátartozókat a traktoron. Így kevés sikerrel kecsegtetett az az agitációs ötlet, hogy a férfi dolgozók hozzák be családjuk nőtagjait a gépállomásra.³⁷ „A férfiak maradisága még az, hogy a feleségeiket nem engedik a gépállomásra termelőmunkát végezni, nem mutatnak ebben példát még a kommunisták sem.”³⁸

A korabeli hivatalos jelentések szinte kivétel nélkül arról szóltak, hogy a traktorosiskolákon a nők többnyire nehezen tudják megtanulni a gépek kezelését, a gyakorlatban pedig még kevésbé képesek alkalmazni a tanultakat. Messze lemaradnak a férfiak teljesítménye mögött: „sok baj van a nőkkel, [...] nem állják meg a helyüket.”³⁹ „Az elvtársnők nem a legjobb munkát végzik [...] Különösen gyengék a gépek beindításánál.”⁴⁰ „A munkaversenybe a nőket nem vonták be [...] A legjobb traktoros, Kiss Erzsébet 52%-ra teljesítette a tavaszi tervét. A többi 22–52% között áll.”⁴¹ Általános jelenségnek számított, hogy az önálló munkára kiképzett női traktorvezetők többsége az iskolából visszatérve továbbra is munkagépkezelőként dolgozott. A ceglédi gépállomás 130 dolgozója közül 3 nő volt traktorvezető, 9 pedig munkagépkezelő: „Ezek a lányok [...] most jöttek ki az iskoláról, és ők kérték, hogy munkagépkezelőnek osszák be őket.”⁴² „Félnek, mert szakmailag nem elég végzettek és [...] nincs önbizalmuk, hogy ők mint felelősök [önálló traktorvezetők] dolgozzanak.”⁴³

Önmagában a korabeli szakoktatás valamennyi hibáját (gyorsított tanfolyam, felületes ismeretek, a szakmai tantárgyak rovására megnövelt politikai oktatás stb.) magánviselő traktorosképzés nem lehet magyarázat a nők általánosan gyenge

35 PIL 895. f. 13. ó.e. MNDSZ Titkárság 1952. november 18.

36 SZKL 1. f. 23. 1952. 1. d. 4. dosszié. Feljegyzés a Szolnok megyei gépállomásokról, 1952. április 7.

37 MOL XIX-K-1-x. 36. d. Női munkaerő foglalkoztatása, 1951. július 26.

38 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 604. dosszié. ÁMG-jelentés, 1952. október 31.

39 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 604. dosszié. ÁMG-jelentés, 1952. október 31.

40 SZKL 1. f. 23. 1952. 1. d. 4. dosszié. Jelentés a nagykovácsi és a ceglédi gépállomásokról, 1952. április 1.

41 SZKL 1. f. 23. 1952. 1. d. 4. dosszié. Feljegyzés a Szolnok megyei gépállomásokról, 1952. április 7.

42 SZKL 1. 23. f. 1952. 1. d. 4. dosszié. Jelentés a nagykovácsi és a ceglédi gépállomásokról, 1952. április 1.

43 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 613. dosszié. Jegyzőkönyv az ÁMG-osztályértekezletről, 1952. november 3.

teljesítményére, mivel az a férfiakat is ugyanúgy érintette.⁴⁴ A nők között ugyanakkor valószínűleg sokkal többen voltak olyanok, akik az idealizáló propaganda hatására úgy jelentkeztek traktoristának, hogy nem voltak tisztában a rájuk váró munka valódi tartalmával és nehézségeivel, így nem tudták reálisan felmérni, hogy valóban van-e kedvük és képességük hozzá. Mint láttuk, a kényszer is a nőket érintette elsősorban.

A hivatalos jelentések és a propaganda a nők lemaradását egyedül a gépállomások elutasító magatartásával hozták összefüggésbe. A gépállomások vezetése és férfitársadalma valóban idegenkedett a női traktorosok alkalmazásától, ami mögött ugyanúgy megtaláljuk a nők munkájával szembeni előítéletüket, mint az említett jogos panaszokat. A felettes szervektől jövő állandó nyomásnak a női traktorosok szervezését, iskolára küldését és alkalmazását illetően – amennyire lehetett – ellenálltak. A traktoros tanfolyamot végzett lányokat az udvar söprögetésével, a gépek tisztogatásával bízták meg, vagy gyorsan beiskolázták őket egy másik tanfolyamra, ahol valamilyen „nőknek való” munkát tanulhattak: könyvelővé, brigádirnökká stb. képezték ki őket, ami után „bekerülhettek az irodára”. A gépállomásokra rótt állandó iskoláztatási kényszer kedvezett ennek a taktikának. Az irodai munka presztízse pedig messze nagyobb volt, mint a női traktorosé, így az érintettek is kiugrási lehetőségnek tekintették. A gépállomásokon dolgozó nők helyzetéről szóló jelentések szerint a traktorista lányokat „az irodán dolgozó lányok lenézik”.⁴⁵ Sztálinvárosban azzal az ígérettel csábították a lányokat traktorosnak, hogy „nem biztos, hogy traktoron maradnak, mert ha jól tanulnak, irodába kerülnek”.⁴⁶ Egy másik jelentés szerint Szabolcs megyében azért mentek a lányok traktorostanfolyamra, mert bérelszámolók akartak lenni.⁴⁷ A traktorista lányok irodai munkára való beosztása annyira általános jelenség lehetett, hogy 1952 tavaszán már szigorú felelősségre vonással fenyegették meg az így eljáró gépállomás-vezetőket.⁴⁸

A gépállomások többsége megtehetette, hogy jól megírt jelentésekkel, valamint ügyes statisztikákkal elterelje magáról a figyelmet. A mintának szánt gépállomásoktól viszont a női traktoristák alkalmazását illetően is példamutató magatartást vártak. Ezek úgy próbáltak megfelelni az elvárásoknak, hogy egy-egy traktorista lányból „sztárt” csináltak és személye köré mesterséges kultuszt teremtettek. Ők kapták a legjobb gépeket, a legjobb földterületeket, a legjobb brigádokba

44 A három hónapos női traktorvezető-képző tanfolyamon töltött 480 oktatási órából 200 óra volt a gyakorlati oktatás, melynek során a mezőgazdasági gépekkel ismerkedtek a tanulók, vezetési gyakorlatra 6 óra jutott. A tanfolyam további 280 órája elméleti oktatással telt, amelyből 80 órát (hetente egy teljes napot) a politikai oktatás foglalt le. Ezen kívül a napirend állandó része volt a reggeli kötelező sajtóolvasás és az esti sajtóvita, illetve az esti politikai tárgyú előadások. (MOL XIX-K-1-x. 84. d. A három hónapos női Hoffher-traktorvezető-képző tanfolyam tematikája és tanterve, 1952.)

45 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 613. dosszié Jegyzőkönyv az ÁMG-osztályértekezletről, 1952. november 3.

46 PIL 895. f. 10. ó. e. MNDSZ Titkárság 1952. január 1. Jelentés a traktorosnők szervezéséről.

47 PIL 895. f. 17. ó. e. MNDSZ csoportértekeztet, 1953. január 23.

48 SZKL 39. f. 1952. 61. d. 604. dosszié ÁMG-jelentés, 1952. március 5.

osztották be őket, és a legjobb szerelőket rendelték melléjük.⁴⁹ Kivételezett helyzetüknek köszönhetően kiemelkedő munkateljesítményt értek el és a férfiak méltó vetélytársaként jelenhettek meg. Az újpesti gépállomáson „Papp Mária traktoroslány [...] munkáját segítik, hogy kiváló eredményt érjen el, de a többivel nem törődnek”⁵⁰ „Bizonyos sztárszellem kezd kialakulni [a kiskunfélegyházi gépállomáson is], amikor egy, esetleg kettő traktoristanő eredményeit ismertetik állandóan, a többi nő eredményeit pedig igen ritkán közlik”.⁵¹ A propaganda által is hasznosítható sztahanovista traktoroslányok megteremtését a kampány irányítói is ösztönözték.

A „sztár csinálásnak”, az eszménykép megtestesítésének bejáratott útja volt a korszakban. A munka „hőseit” hasonló módon teremtették meg a termelés valamennyi „frontján”. A kijelölt személlyel állandóan foglalkozott a sajtó, a propagandacéloknak leginkább megfelelő képet alakították ki róla, neve lassan-lassan egyet jelentett a szakmájával. Az elismerés, a megbecsülés jeleként kitüntetésekkel kapott,⁵² beválogatták reprezentatív testületekbe, például megválasztották országgyűlési képviselőnek,⁵³ részvevője volt kiemelt rendezvényeknek (például ott volt az MDP II. kongresszusán), vagy beválasztották a Szovjetunióba utazó parasztdelegáció tagjai közé.⁵⁴ A kiválasztottság biztos jele volt, ha személyesen találkozhatott, netán néhány szót válthatott Rákosival. A munka sztárjainak kötelezettségei is voltak: meg kellett jelenniük a megfelelő helyeken, ahol beszédet tartottak, át kellett adniuk munkatapasztalataikat, népszerűsíteni kellett szakmájukat. A női traktorosok közül nem sikerült olyan csúc sztahanovistákat kreálni, mint amilyen az esztergályos Muszka Imre vagy Róder Béla, a bányász Loy Árpád, a gyalus Pióker Ignác, valamint a Weiss Manfréd Művek művezetője, Gazda Géza volt.⁵⁵ Ebben az is közrejátszhatott, hogy alig volt olyan traktorista lány, aki huzamosabb ideig dolgozott volna a gépállomáson.

Az eddigieket összegezve elmondhatjuk, hogy az ötvenes évek elejének politikai vezetése nem tudta megvalósítani azt a eltökélt szándékát, hogy a mezőgazdaság gépi munkáinak jelentős részét nők végezzék. A női traktorosok száma még a legintenzívebb kampány idején is nagyon alacsony maradt. Pontos adatot nem tudunk mondani arról, hogy hány nő végezte el a traktorosiskolát, hányan dolgoztak ténylegesen is traktoron, és közülük hányan voltak „csak” munkagépkezelők.

49 SZKL 39. f. 1950. 37. d. 472. dosszié. Tervezet az önálló, kihelyezett és női brigádok feladatairól, 1951. január 31.

50 MOL M-KS 276. f. 88/656. ő. e. MNDSZ-jelentés, 1952. november 28.

51 SZKL 1. f. 23. 1952. 1. d. 4. dosszié. Jelentés a ceglédi és a kiskunfélegyházi gépállomásokról, 1952. augusztus 26.

52 *Gépállomás* 1953. 04. 20. Munka Érdeméremmel tüntették ki Vékony Rózát. A *Nők Lapja* 1950. 11. 16-i címlapja: Orosz Imrénét Mezőkövesdről Munka Érdemrenddel tüntették ki.

53 *Gépállomás* 1953. 05. 10. „Dolgozó parasztok bizalmából” képviselőnek jelölték: Jónás Józsefnét, Szemán Erzsébetet, míg Kaptur Margit Nyírtéten volt jelölt.

54 MOL M-KS 276. f. 54./92. ő. e. MDP Titkárság 1950. március 29. Javaslat a SZU-ba küldendő 200 tagú parasztdelegáció tagjaira. A 15 gépállomási dolgozó között 5 nő volt, köztük 2 traktorista, 3 politikai helyettes.

55 Horváth–Majtényi–Tóth 1998.

1952 szeptemberében 1351 női traktoristáról tudósított az egyik forrás, ami az akkori összes traktoros 8%-a volt csupán.⁵⁶ Ez a szám és ez az arány a későbbiekben sem módosult jelentősen. Ha azonban figyelembe vesszük a nagyarányú fluktuációt, jóval nagyobb azoknak a nőknek a száma, akiknek 1949 és 1953 között közük volt a traktorhoz és a kampányhoz. 1953-tól, a kampány megszűnése után, vélhetően rohamosan csökkent a női traktorosok száma, azonban még az 1960-as népszámlálás idején is voltak 105-en.⁵⁷

TRAKTORISTA LÁNYOK A PROPAGANDÁBAN

Ha a női traktorosok valóságos történetétől nem is független, de külön történet a propagandában megjelenő traktorista lányoké. Mint láttuk, a nőket traktorra hívó kampányt nem lehetett a traktor és gépállomás valódi vonzerejére alapozni. Ennek hiányát intenzív propagandával kívánták pótolni: különböző propagandaeszközök (sajtó, film, irodalmi és képzőművészeti alkotások, filmhíradó, kiállítás, plakát, brosrák, csasztuskák, mozgalmi dalok és bábelőadások stb.) segítségével a valóságnál vonzóbb képet igyekeztek festeni a traktorosok munkájáról. A traktorista lányokról szóló propagandaanyag egy részének (a sajtót⁵⁸ és a képi megjelenítés különböző formáit vizsgáltam) áttekintése után azonban úgy tűnik, hogy a propagandának nem csupán a kampány segítése volt a célja. Legalább olyan hangsúlyosnak érzem azt a szándékát, hogy a traktorista lány alakjából jelképet teremtsenek.

A korszak politikai propagandája előszeretettel fejezte ki magát jelképes alakok segítségével. Ezek többnyire a szocialista társadalomnak a hivatalos ideológiában definiált osztályait és rétegeit, vagy bizonyos fontosnak tartott szakmákat (kohász, bányász), tevékenységeket (honvédelem) személyesítettek meg, a hozzájuk kapcsolt eszmékkel és eszményekkel együtt. A propaganda rajzos formáiban a mezőgazdaságot, a falut, a parasztságot rendszerint nőalak, míg az ipart, a várost, a munkásosztályt férfialak jelenítette meg. A nemek és a gazdasági ágak ilyen összekapcsolásában valószínűleg szerepet játszott az az említett hipotézis, hogy a „szocialista” mezőgazdaság döntően női munkaerőre fog épülni, míg az iparban – a női munkaerő tömeges bevonása ellenére is – többségében férfiak fognak dolgozni.

A traktorista lány figurájába több eszmét is belesűrítettek. Az egyik meghatározó eszmekör a női egyenjogúság ideájával és a dolgozó nő mítoszával volt kapcsolatos, ami a propaganda traktorista lányát a malteros- és bányászlányokkal rokonítja. A másik a mezőgazdaság kollektivizálásában a gépállomásoknak, a gépi munkának

56 MOL M-KS-276. f. 53/107. ó. e. MDP PB 1952. szeptember 25. Feljegyzés a gépállomások munkájáról.

57 1960. évi népszámlálás... 1964: 94.

58 *A Nők Lapja*, a *Szabad Föld* és a *Ludas Matyi* hetilapok és az Állami Mezőgazdasági Gépüzem kiadásában megjelent *Gépállomás* című, havonta megjelenő újság 1949 és 1953 közötti évfolyamait néztem át.

szánt szereppel volt összefüggésben. Az így kialakult jelkép, a szocialista mezőgazdaságért harcoló, emancipált, dolgozó nő képe azonban kevésbé volt alkalmas a nőket traktorra csábító kampány közvetlen céljaira. A megcélzott társadalmi csoport tagjainak döntő többsége nem tudott azonosulni a felkínált szereppel, bár a propaganda irányítói minden bizonnyal arra számítottak, hogy származásukból adódóan fogékonyabbak lesznek a kommunista ideológia iránt. (A korszakban a szegényparasztság egész rétegét automatikusan a rendszer támogatójának tekintették.)

A kampány hatékonyságának növelése érdekében tehát már az indulásnál más jellegű propagandafogásokat is bevetettek. Az „eszményi” bemutatásán túl a praktikus érvek is megjelentek, valamint az új eszmék és értékek mellett a hagyományosak hatóerejét is igyekeztek felhasználni (az eladó lány jóhíre, anyagi gyarapodás lehetősége, stafírun g összegyűjtése, a férjhez menés növekvő esélyei).

Az elmondottakból úgy tűnik, hogy tudatosan végiggondolt, részletesen kidolgozott stratégia állt a háttérben, bár erre direkt utalást forrásaim között nem találtam. Azt azonban tudjuk, hogy a korszakban kiemelkedő szerepet betöltő politikai propaganda vezényletére és végrehajtására külön apparátus épült ki. Az ő feladatuk volt az egyes kampányok részletes haditervének, a népszerűsítés módszereinek és agitációs érvrendszerének kidolgozása. (Külön agitációs- és propagandaosztályok működtek a pártapparátuson és az állami végrehajtó szerveken belül, valamint az agitációban a tömegszervezetek és az államtól függő intézmények részvételét is megkövetelték).

A továbbiakban propagandaszövegek és propagandarajzok, illetve -fotók elemzése alapján próbálok bemutatni a propagandában megjelenő traktoroslány-kép főbb összetevőit. Propagandaszövegnek, -rajznak és -fotónak az olyan rajzokat, fotókat és szövegeket tekintem, amelyek valamennyi eleme tudatosan kiválasztott és oly módon összerakott, megszerkesztett, olyan értelmezési rendszerbe illesztett, hogy a propagandaüzenet mindenképpen eljusson a célszemélyekhez.

A traktorista lány-jelkép egyik központi eszméje a *női egyenjogúság* volt, amittől jelentős mozgósító hatást vártak. A propaganda beállítása szerint a nők a szocializmust építő új társadalmi rendnek köszönhetik a férfiakkal egyenlő jogukat. Ennek tartalmát azonban a nőknek mint munkavállalóknak az egyenjogúságára szűkítették le: mindenkinek joga van a munkához, amiért a nők is ugyanazt a bért kapják, mint a férfiak. Az eddig férfi-munkának számító szakmák is nyitva állnak előttük: lehetnek például „mérnökök, vasutasok, pénzügyőrök, marósok, szerzők, hegesztők, kőművesek és ácsok”.⁵⁹ Nagy súlyt helyeztek annak kiemelésére, hogy a nők a férfiakkal hasonlóan minden munkát képesek elvégezni és alkalmasak minden munkakör, köztük a vezető pozíciók betöltésére is. „Mi sem vagyunk alábbvalóbbak a férfiaknál. A munka szabadsága miránk is vonatkozik, törvény biztosítja jogainkat” – mondta az egyik propagandaszövegben Kormos elvtársnő a nyírtéti gépállomás vezető mezőgazdája.⁶⁰

59 PIL. 895. f. 8. ó. e. MNDSZ Titkárság 1951. május 27. Agitációs érvek...

60 *Gépállomás* 1953. 03. 20. A nyírtéti traktoroslányok.

Majd csavarintva egyet az érvelés menetén a frissen szerzett jogból rögvést kötelesség lett. Az idáig eljuttató okfejtés szerint a nőknek kötelességük élni újonnan szerzett jogaikkal és munkát vállalniuk, mert csak így tud fennmaradni és megerősödni az a rendszer, amelynek ezeket a jogokat köszönhetik: „Népi demokráciánk kormánya által nyújtott lehetőségekkel élni nemcsak joga, hanem kötelessége is minden nőnek. Így mutatja meg, hogy helytáll szabad hazánkat, békénket építő öt éves tervünkért.”⁶¹

A propaganda tudatosan törekedett a „dolgozó nő” mítoszának megteremtésére és erősítésére. Magát a munkát is heroizálták, hősiek erőfeszítésnek, áldozatos küzdelemnek tekintették, amely magasztos és lelkesítő célok érdekében történik. „A termelésben résztvevő nő részese népünk legnagyobb történelmi lépésének: szocializmusunk felépítésének: szabadságunk, békénk, gyermekeink boldog jövőjének Kovácsa.”⁶² „Dolgozó nőnek” a munkahellyel rendelkező nő számított. A „haza”, a „nép”, a nagy közösség érdekében végzett termelőmunkát a propaganda tudatosan szembeállította a „csupán” a család ellátását biztosító háztartási munkával. Míg az egyikhez a szabadság, a másikhoz a rabság képzetkörét kapcsolta. A nők „a múltban egy életen át a mosóteknő, a tűzhely és a vasaló körül raboskodtak”,⁶³ „csak a mosogatódézsájukat ismerték”.⁶⁴ „Nálunk [...] a nőknek lehetőségük van arra, hogy megszűnjenek a szűk kis háztartás rabszolgái lenni.”⁶⁵

A propaganda szerint a csak otthoni munkát végző nők kiszolgáltatott helyzetben vannak, szülőkörűek, életük szegényes. A „dolgozó nők” viszont szabadok, függetlenek, anyagilag önállóak, felvilágosultak, sőt családi életükre is kedvező hatást gyakorol a termelőmunkában való részvétel: „A dolgozó nőnek több alkalma van olvasni, tanulni, művelődni, mint annak, aki megreked a konyha négy fala között – a férje, a családja előtt is nagyobb a becsülete”.⁶⁶ „[Az] a nő, aki az üzemben, a termelésben megismerkedik az alkotó étellel, jobban megérti a férjét, akivel már nemcsak a család aprólékos gondjait, de a tervet, a versenyt, a mozgalmi munkát is megbeszélheti.”⁶⁷

A munkavállalás az anyai hivatással és a háztartás ellátásával könnyen összeegyeztethető, mivel a gondoskodó állam sok mindent átvállal a házimunkából és a gyerekek neveléséből (terhességi és szülési szabadság, több bölcsőde, üzemi konyha, konzervek, mosoda, háztartási kisgépek gyártása, az üzletek rugalmasabb nyitva tartása stb.). Gyakorik voltak a lapokban az olyan képes riportok, amelyek arról számoltak be, hogy a termelésben nagyszerű eredményt elért munkásnő otthoni teendőit ugyanolyan kiválóan végzi.

A lelkesítő eszmék és távoli célok mellett kézzelfogható előnyökkel, gyakorlati haszonnal is kecsegtették a munkába álló nőket: ha az asszony is dolgozik, több

61 PIL. 895. f. 8. ő. e. MNDSZ Titkárság 1951. május 27. Agitációs érvek...

62 PIL. 895. f. 8. ő. e. MNDSZ Titkárság 1951. május 27. Agitációs érvek...

63 *Szabad Föld* 1950. 05. 11. Dolgozó parasztasszonyok...

64 PIL. 895. f. 8. ő. e. MNDSZ Titkárság 1951. május 27. Agitációs érvek...

65 *Nők Lapja* 1951. 02. 22. 23 ezer új női munkaerőt!

66 *Útmutató az MNDSZ „Új falvak, új asszonyai” c. olvasókönyv olvasókör vezetői számára* 1952.

67 PIL. 895. f. 8. ő. e. MNDSZ Titkárság 1951. május 27. Agitációs érvek...

lesz a család jövedelme, több jut élelemre, ruhára, bútorra, szórakozásra, többet költhet a gyerekekre. A férjhez menés előtt álló lányoknak könnyebben összegyűlhet a stafírungia. Az *anyagi gyarapodás és jólét* legtöbbször konkrét tárgyakban manifesztálódott: újonnan vásárolt szobabútor, télikabát, rádió, motorkerékpár – mint a megvalósítható álmok felső határa – konkrétságától nagyobb hatást vártak, mint az általánosan megfogalmazott ígéretektől. A jól kereső női traktorosokról kialakított képpel azokat a híreszteléseket igyekeztek ellensúlyozni, amelyek a piszkos, olajos ruhájú, a férfiak között dolgozó traktorista lányok romló férjhez menési esélyeiről szóltak.

Földesi Kata traktorista így büszkélkedett: „Már megvan a „stafírunj” java is: edényeket, sok fehérneműt, három pár cipőt, két kosztümöt, három ruhát vettem, meg egy szép lódenkabátot. Ha becsületesen dolgozik az ember, jó a kereset”.⁶⁸ Váradi Magdolna mátészalkai traktorosnő is hosszan sorolta, hogy mit vásárolt 1952-ben a gépállomáson kapott fizetéséből. A listát minden bizonnyal úgy állították össze, hogy az egy férjhez menés előtt álló, szegény falusi családban élő lány álmait tükrözze. Néhány tétele: „910 Ft – télikabát, 800 Ft – dunyha, [...] 350 Ft – törölköző, 280 Ft – ágytakaró, 225 Ft – paplan, 296 Ft – cipő, [...] 280 Ft – kasharuha, 170 Ft – kashaszoknya, [...] 70 Ft – harisnya, 182,80 Ft – fehérnemű, 860 Ft – 4 drb ruhának való, összesen 6431,50 Ft”.⁶⁹

A traktoroslányok munkaeszköze, a *traktor* önmagában is a korszak egyik fontos jelképe volt. A propagandaszövegekben mint a technikai fejlődés, a modernitás jelét kultikus tisztelet vette körül: a sztahanovista traktorista, Sipos Jolán kezdetben „félelemmel vegyes megilletődéssel nézett a traktorra”.⁷⁰ Nem élettelen tárgyként, hanem lelkes lényként („segítőink és barátaink [...] a traktorok, a csodálatos kombájnok”⁷¹) emlegették, és a traktor s használója közti erős érzelmi kötődésre utaló szóhasználat sem véletlen. „Pócs Irma, magyarfalvi lány azért ment traktorosnak, mert nagyon szereti a gépet”,⁷² a gépállomást kényszerből otthagató Horváth Marikát „a szíve visszahúzta a géphez”,⁷³ „a traktor az én [...] örömmöm”⁷⁴ – mondta Pása Angelina, a nagy szovjet példakép.

A traktor a gépállomással együtt azoknak az eszméknek is hordozója volt, amelyek a „szocialista építés” mítoszában a nagyüzemi mezőgazdasághoz kötődtek: „A traktor [...] sokkal többet jelent egyszerű motoros erőgépnél. A traktor segített bennünket ahhoz, hogy a falu életének új fordulatot adjunk, a traktor tüntette el azokat a mezsgyéket, amelyek a termőföldet nadrágszjiparcellákra szelték, és a traktor segítette az új, boldog élethez a parasztok millióit.”⁷⁵ A traktor „az új

68 *Szabad Föld* 1951. 04. 17. Földesi Kata boldogsága.

69 *Gépállomás* 1953. 05. 10. Váradi Magdolna...

70 *Szabad Föld* 1950. 04. 23. Sipos Jolán sztahanovista traktoroslány...

71 *Szabad Nép* 1951. 06. 17. Minél több falusi leány...

72 *Szabad Nép* 1951. 12. 30. Én nem tanulhattam...

73 *Szabad Nép* 1951. 05. 06. Tíz traktoroslány...

74 *Szabad Nép* 1951. 04. 29. Pása Angelina: Válaszom Amerikába.

75 *Szabad Nép* 1951. 04. 29. Pása Angelina: Válaszom Amerikába.

élet diadalát zengő motor”,⁷⁶ „olyan ez a traktor, mint egy harckocsi, mint egy löveg, amely a régi, tőkés világ ellen irányul”.⁷⁷

A tank és a traktor összekapcsolása kétféle megközelítésben is felmerült a kampány során. Egyrészt mint metafora jelent meg a katonai szókészletet előszeretettel használó propagandanyelvben (a traktor = a „béke tankja”⁷⁸). Másrészt az „ellenpropagandában” tűnt fel az a szóbeszéd, hogy „csak azért tanítják meg [a nőket] traktort vezetni, hogy majd [háború esetén] a tankra is felültethessék őket”.⁷⁹

A *traktorosmunkáról* a propagandában többnyire mint „megtisztelő feladat”-ról beszéltek, a traktorosok pedig „az ország felvirágoztatásának munkájában harcos katonák” voltak.⁸⁰ Ez a megközelítés akkor is megmaradt, amikor „a traktoroslányok vidám, boldog életét”,⁸¹ a traktorosélet szépségeit kívánták bemutatni: nem a konkrét, hanem az elvont „szépségekre” hívták fel a figyelmet: „Az elvtársnőknek meg kell látni a traktoros élet szépségeit. Azt a szépséget, [...] amely egy ország építésének egy-egy láncszemét képezi minden egyes traktoristánőről (sic!). Van-e szebb és gyönyörűbb látvány annál, mint amikor a szántóföldeken a traktorok tízezrei, az aratógépek és kombájnok ezrei elvégzik az ember helyett a nehéz földművelési munkát”,⁸² „a világon az egyik legszebb pálya a traktoroslányé”.⁸³

A plakátok, újságok, képeslapok, brosrák propagandisztikus rajzain és fotóin látható traktoristalány-kép más, mint a szövegekben megjelenő. Az előbbieken a vicclapok karikatúráihoz hasonlóan az ábrázolni kívánt személy egy-egy jellegzetesnek tartott tulajdonságát emelték ki. A traktoroslányok esetében ilyen volt a *férfias megjelenés*: az erőteljes fizikum, széles váll, széles hát, nagy kezek, kemény, határozott arcvonások. Bár ehhez a munkához valóban nélkülözhetetlen volt a megfelelő testalkat – az alacsony növésű, gyenge izomzatú nők nem voltak képesek traktort vezetni –, úgy vélem, ebben az esetben a férfias külső a propaganda jelképrendszerének a része volt: az emancipált nőt jelölte. A férfival egyenjogú nő külsőleg is hasonlóvá vált a másik nemhez.

A külső megjelenésnek a propaganda egész jelzésvilágában fontos jelentéshordozó szerepe volt. Míg a negatív figurák – a kulák, a pap, a reakciós – megtestesítői csúnyák, betegesek, nagyon kövérek vagy nagyon soványak és többnyire öregek voltak, addig a pozitív hősök – azaz a megfelelő eszmék hirdetői és harcosai – valamennyien szépek, izmosak, láthatóan egészséges, életerős, viruló fiatalok. Az egészséges fiatal testnek a traktoroslány-propagandában külön üzenete is volt.

76 *Szabad Nép* 1951. 06. 17. Minél több falusi leány...

77 *Szabad Nép* 1953. 03. 31. A nyírtéti gépállomás első traktoristalánya.

78 A nők szerepe... 1953: 16.

79 MOL M-KS 276. f. 88/654. ő. e. Jelentés a munkaerő-toborzásról, 1951. március 10.

80 A nők szerepe... 1953: 16.

81 *Szabad Föld* 1951. 09. 23. Én is megyek hozzátok...

82 A nők szerepe... 1953: 14.

83 *Gépállomás* 1952. 12. 20. Női munkaerők képzése Szolnok megyében.

Azt a híresztelést kívánták cáfolni vele, hogy a lányok a traktorrázástól súlyos betegséget kaphatnak, és nem lesznek képesek gyereket szülni.

A pozitív hősök arcán rendszerint kétféle érzelmi állapot jelent meg. Egyrészt a harcos, elszánt, kemény, fenyegető tekintet, amely többnyire a haza és a szocializmus vívmányait védő férfiak, munkás-, rendőr- vagy katonafigurák arcán látható, másrészt a lelkesen mosolygó, boldog, bizakodó arckifejezés, az előre és felfelé néző tekintet. A női figurákat szinte minden esetben ez jellemezte, és a férfiaknál is ez volt a gyakoribb. A női traktorosokat ábrázoló rajzok és fotók ennek az érzelmi állapotnak egy intenzívebb változatát mutatják. A nagy, „körmös” traktoron ülő, nevető traktorista lány, amint egyik kezével biztosan tartja a hatalmas kormánykereket, míg a másikkal lelkesen integet felénk: ez az a kép, amely az utókor számára a női traktorosokról megmaradt.

A traktor, a traktorosoveráll és a piros pöttyös kendő állandó attribútumai voltak a traktoroslány-ábrázolásoknak. A rajzok leggyakrabban traktoron ülve mutatják a lányokat, olykor a kormánykerék egy részlete is eléggendő a képen az azonosításhoz. Az ettől eltérő ábrázolásokon is mindenhol ott volt a traktor: a háttérben vagy éppen javítás alatt, női szerelőktől körülállva.

A propagandafotók többsége az újságok számára készült, általában az aktuális riport képi dokumentálására szolgált. A rajzokhoz képest tematikailag gazdagabbak, viszont a szereplők kiválogatásában a fotósok kisebbek voltak a lehetőségei: ha a bemutatni kívánt gépállomáson nem volt megfelelően férfias traktorista lány, meg kellett elégednie egy törekenyebbel. A címlapnak szánt fotók viszont alig különböznek a rajzos ábrázolásoktól.

Az újságok propagandaszövegeiben egyszerre többféle imázsteremtő próbálkozással is találkozunk. A képi megjelenítést uraló férfias nők mellett jelen van egy határozott tendencia a traktorista lányok *női mivoltának kiemelésére* is. Azaz nem úgy kívánja a női traktoristák érdemeit bemutatni, hogy az abszolút mércének tekintett férfihez teszi őket hasonlónak, hanem éppen ellenkezőleg, azt hangsúlyozza, hogy „gyöngye női voltuk” ellenére is képesek „férfihoz méltó” feladatokat ellátni, „komoly” férfi-szerepeket betölteni: „A gyöngéd női kezek alatt olyan eredmények születnek, amelyek sok férfi teljesítményét is meghaladják”.⁸⁴ Más-
hol kifejezetten előnyt jelent az, hogy a női nemhez tartoznak. A nyírtéti gépállomás női traktorosbrigádjának vezetőjével például azért dolgoztat szívesebben egy ottani tsz elnöke, mert, mint mondja: „Ha valamit kifogásolok a Kaktur Margit munkájában, rámnevet és azt mondja: – Jól van no, Sándor bácsi. Úgy csináljuk, hogy jó legyen. Ha meg Hajdú Jancsinak szólok, az meg rámkáromkodik. Hogy így az isten, meg úgy az isten...”⁸⁵ Az idézet szerint a jó munka feltételének tekintett megfelelő magatartás (kedvesség, alkalmazkodó képesség) egyértelműen a női szerepből ered.

A traktorista lányok és környezetük kapcsolatának egyébként jellemző eleme az érzelmi viszonyulás: Sipos Jolán traktorista lányt a „környékbeli parasztok

⁸⁴ *Gépállomás* 1949. 12. 01. Nők a traktoron.

⁸⁵ *Gépállomás* 1953. 03. 20. A nyírtéti traktoroslányok.

ismerik, szeretik. Ha gépén meglátják, nevetve lengetik feléje kalapjukat”.⁸⁶ „De szeretik is itt a traktoroslányokat. Ha feltűnik olajfoltos ruhájuk, üde, szép arcuk a dohogó traktorokon, az emberek úgy érzik, hozzájuk tartoznak s barátsággal integetnek feléjük.”⁸⁷ Azok a szövegek is a nőt, méghozzá a fiatal nőt emelik ki a traktorista lány-képből, amelyek úgy mutatják be őket, mint akik állandóan vidámak, nevetgélnek, énekelnek vagy pedig éppen szemérmesen, szégyenlősen viselkednek, irulnak-pirulnak. A gyakran használt „kislány” megnevezés és a becézett keresztnéven (Marika, Jolánka stb.) szólítás is – amely általában a gyerekekhez szóló felnőttnél vagy a nőhöz szóló férfi magatartása – ezt az elemet erősíti. „Jolánka [...] otthonülő, magánakvaló kislány volt. [...] Ha valaki megkérdezné tőle, mi a kívánsága, csendes, szemérmes mosollyal mondja: Szeretnék egy motorbiciklit.”⁸⁸ Földesi Kata „hamvas-piros arcáról is olvasható nagy elhatározással [mondja]: – Állom a szavam, nem maradok el a versenyben. – És megint... elpirul.”⁸⁹ A nyírtéti gépállomás politikai helyettese „népnevelőinek kiadta a jelszót: behozunk még egy pár kislányt traktorosnak, s titokban arra gondolt, hogy 1–2 év múlva csupa fürgemozgású, pirosképű kislány lesz a gépállomáson”.⁹⁰

A traktoros lányokról szóló propagandatörténetek egyik alapüzenete az volt: traktoristának lenni *felemelkedés*, mind társadalmi, mind anyagi tekintetben. E történetek jellegzetes szerkezete a sötétre festett múlt és a fényes jelen éles szembeállítására épül, kiegészítve a „még fényesebb” jövő ígéretével. „A falusi dolgozó nők előtt – akik a múlt rendszerben legfeljebb urasági summás lányok vagy a nagyságák cselédei lehettek – most felemelkedésük újabb biztos útja nyílik, amikor arra kedvet érezve traktorosnak jelentkeznek.”⁹¹ „Akár 8–10 évvel ezelőtt is milyen keserves sorsuk volt a falusi dolgozó nőknek. A sűrke egyhangúságban folyó hétköznapi nehéz robotja milyen hamar elhamvasztotta arcukról az üdeséget. [Ezzel szemben a jelenkor traktorista lányai] mennyire mások! Az élettől, erőttől duzzadó, boldog arcok, a fényes jövődőt tükröző tüzes szemek mind azt mondják: »Megváltozott, megszépült az életünk, [...] a mi népi demokratikus rendszerünk felemelt és felületett bennünket az új élet diadalát zengő motorokra«”.⁹²

A történetek szerint a traktoroslányok a nincstelen falusi rétegből, sokgyerekes családokból kerültek ki. A múltban a kulák, az uradalom vagy a város lakó polgár kizsákmányolásától szenvedtek mint cselédek, napszámosok: „nyolc éves koromtól kezdve mindig a kulákok cselédje voltam”,⁹³ „a felszabadulás előtt 8 évig háztartási alkalmazott voltam”,⁹⁴ „Somogyban élnek a szüleim, újjgazdák”.⁹⁵ Abban a döntésükben, hogy traktorosnak álljanak – amit életük „sorsfordulójának”

86 *Szabad Föld* 1950. 04. 23. Sipos Jolán sztahanovista traktoroslány...

87 *Nők Lapja* 1950. 05. 20. A gépállomás lányai.

88 *Szabad Föld* 1950. 04. 23. Sipos Jolán sztahanovista traktoroslány...

89 *Szabad Nép* 1951. 04. 17. Földesi Kata boldogsága.

90 *Gépállomás* 1953. 03. 20. A nyírtéti traktoroslányok.

91 *Szabad Nép* 1949. 12. 01. Nők a traktoron.

92 *Szabad Föld* 1951. 06. 17. Minél több falusi leány...

93 *Szabad Nép* 1951. 02. 11. Parasztlányok, jöjjetek traktorosnak!

94 *Szabad Nép* 1951. 06. 17. Minél több falusi leány...

95 *Nők Lapja* 1950. 05. 20. A gépállomás lányai.

tekintettek – több dolog is befolyásolta őket. Egyrészt ki akartak törni a falusi kiszákmányolók (a kulákok) elnyomása alól, másrészt élni akartak az új rendszer biztosította női egyenjogúsággal. Az *öntudatos osztályharcos mentalitás* szinte valamennyi traktorista lány jellemzője a propaganda-történetekben. Bakos Ilonát apja hiába próbálta lebeszélni arról, hogy traktorosnak álljon: „Mehetnél most napszámba, huszonöt forintot is megkaphnál, csak többet érne az, mint a hetvenöt forint egy hétre, s nem lennél nyakig olajos, meg a traktor sem rázna össze.” Ilona azonban büszkén kijelentette: „Fogok én még többet is keresni, de nem a kuláknál, hiszen most még csak tanulok.”⁹⁶

Az ideális traktorista lány lényegéhez hozzátartozik a *büszkeség és elhivatottság* érzése, hit abban, hogy részese egy jobb világért folyó harcnak: „nagyon büszke vagyok arra, hogy traktoroslány lehetek. Fontos a mi munkánk, a szocialista mezőgazdaságért harcolunk és minden új barázdával a béke táborát erősítjük.”⁹⁷ Fekete Erzsébet is azért ment el traktoristának, mert a DISZ-ben hallotta hogy „szükség van most minden dolgos kézre”.⁹⁸

A „fényes jövő” jelzős szerkezettel a szövegek egyrészt azt az időszakot jelölik, amikor beérnek a jelen fáradozásai és teljesülnek az ígéretek, másrészt az egyes ember előtt megnyíló ragyogó távlatokat értik alatta: „A traktorista lányok előtt nagy lehetőségek állnak. Mezőgazdasági egyetemre mehetnek. Gépállomásvezető is lehet belőlük.”⁹⁹ „Azok a nők, akik a múltban egy életem át a mosóteknő, a tűzhely és a vasaló körül raboskodtak, látóhatáruk még a falun túl sem igen terjedt – ma beleszólhatnak az országos ügyekbe, állami gazdaságokat, gépállomások, termelőszövetkezeteket vagy brigádokat, munkacsapatokat vezethetnek.”¹⁰⁰

Szinte valamennyi traktoroslány-történet állandó eleme a *pozitív példa*, amely hozzásegítette a lányokat ahhoz, hogy traktorosok legyenek. Nem lehet véletlen, hogy az ösztönző példákat a szövegek szerint is legtöbbször a propaganda közvetíti, nem pedig személyes élményből fakadnak: „Egy napon traktorista lányokat hallottam a rádióban, a *Nők Lapjában* pedig [...] elolvastam milyen az életük, a munkájuk. Szóltam a párttitkárunknak, s harmadnap már Hatvan közelében a turai gépállomáson dolgoztam.”¹⁰¹ „Másfél évvel ezelőtt láttam egy szovjet filmet, [...] traktoroslányok vidám, boldog életét és a munkában való helytállását mutatta be. Azon az estén elhatároztam, hogy én is traktoros leszek.”¹⁰²

Kiemelt szerepe volt a propagandában a *szovjet mintának*. A „szovjet” jelzőt a korszakban (és még jó ideig utána is) lényegében az „eszményi”, az „ideális” szavak helyett használták, olyasmint jelöltek vele, amelyhez hasonlónak kell válni, ami lelkesít és tetterre készítet. „Vegyenek a magyar dolgozó nők példát a Szovjetunió nagyszerű asszonyairól és leányairól, akik az alkotó munkában és a harcban a leg-

96 *Nők Lapja* 1951. 06. 21. Dolgozó nők ezrei...

97 *Szabad Föld* 1951. 09. 02. Jól választottam...

98 *Szabad Föld* 1951. 09. 02. Jól választottam...

99 *Szabad Föld* 1951. 01. 21. Lányok, kövessétek Dénes Vera példáját!

100 *Szabad Föld* 1950. 05. 11. Dolgozó parasztasszonyok a boldog jövőért.

101 *Nők Lapja* 1950. 12. 14. Lányok a traktoron.

102 *Szabad Föld* 1951. 09. 23. Én is megyek hozzátok...

magasabb öntudat, a ragyogó képességek, a tömeges hősiesség csodálatos tanújeleit adják.”¹⁰³ A Szovjetunióban dolgozó nagy számú női traktoros kiváló hivatkozási alap volt annak bizonygatására, hogy a nők is képesek ellátni ezt a munkát: „A főgépész elvtársnak az a véleménye, hogy a lányokat nem lehet [meg]tanítani [traktort vezetni]. Ezt az álláspontot a hős szovjet nők milliói rég megdöntötték.”¹⁰⁴ A mintául állított szovjet traktoristánők közül is kiemeltek egy központi propagandafigurát, és ő személyesítette meg mindazt, amit e szerep lényegének tekintettek. Az erre kiszemelt Pása Angelina az első női traktoristák egyike volt 1930 körül a Szovjetunióban. Propagandacélból megírt élettörténete a negyvenes évek legvégén jelent meg, amit azonnal több nyelvre is lefordították. Magyarul 1949 és 1951 között többször is kiadták.¹⁰⁵ A történet szerint Pása volt a világon az első nő, aki traktorista lett és a férfiakat megszágyenítő termelési eredményeket ért el. Az egyik brosúra utószava szerint kétszázezer szovjet parasztasszony szállt traktorra Pása hatására.¹⁰⁶ Pását alkotói az akkori szocialista világ közös jelképének szánták: mint női traktorost, és mint „az új sztálini embertípus egyik legjobb, legméltóbb képviselőj[ét]”.¹⁰⁷ Mitikusra formált figurája a Szovjetunióon belül elsősorban a hősiessé szovjet nők legendáját erősíthette, míg a mintakövető szocialista országokban inkább a nőket traktorosnak mozgósító-toborzó funkciója volt az erősebb. Nemcsak a magyar, de a kínai traktoroslány is a róla látott film hatására lett traktorista – állítja a propaganda.¹⁰⁸ A magyar propaganda mindent megtett, hogy Pása Angelina figuráját becsempéssze a köztudatba, és kultuszt teremtsen köré. A róla szóló brosúrákat széles körben terjesztették,¹⁰⁹ és a traktoroslányokról szóló propaganda-történetekben is fontos szerepe volt: minden valamirevaló traktoroslány olvasta a róla szóló írásokat, példaképének tekintette őt, és erőt merített küzdelmeiből. A nők a „szentlőrinci gépállomáson [...] brigádonként közösen olvasták Pása Angelina életrajzát.”¹¹⁰ A türkevei traktoroslány, „Ari Julianna is sokszor elvesztette kedvét, sőt a brigádvezetésről is le akart mondani. Elolvasta azonban Pása Angelinának, a világ első traktorosnőjének önéletrajzát, amelyből nagy erőt merített. A Szovjetunió legjobb traktorosnőjének példájából megtanulta, hogy a mi nehézségeink sokkal kisebbek, feladataink is könnyebbek, ezért azokat feltétlenül meg lehet és meg is kell valósítani.”¹¹¹

A traktoroslány-történetek állandó szereplői voltak még a férfiak, a szülők, az ellenség és a falusi közösség. A *férfi* legtöbbször *mint vetélytárs* jelenik

103 *Nők Lapja* 1952. 03. 13. Az MDP KV levele...

104 *Gépállomás* 1952. 05. 01. Több megbecsülést...

105 Az Országos Széchényi Könyvtárban Pása Angelina neve alatt hat darab kiadvány található, valamennyi lényegében ugyanakkor az önéletrajzi jellegű írásnak hosszabb-rövidebb változatát tartalmazza különböző címmel és más fordításban.

106 Pása é. n.: Utószó.

107 Pása é. n.: Utószó.

108 *Szabad Föld* 1951. 04. 24. Ma minden kínai nő...

109 PIL 895. f. 10. ó. e. MNDSZ Titkárság 1952. március 1. Az MNDSZ Somogy Megyei Titkárság jelentése.

110 *Szabad Föld* 1951. 06. 17. Minél több falusi leány...

111 *Szabad Föld* 1951. 06. 17. Minél több falusi leány...

meg. A propaganda a női traktoristák létjogosultságát alapvetően a férfiak ellenében próbálta bizonyítani: a nő akkor mutatta meg alkalmasságát, ha a „munka frontján” legyőzte, túlszárnyalta vagy legalábbis utolérte a férfit. „Jönnek az új lányok és őszre, mire megalakul az új [leány]brigád, hét határban sem lesz olyan traktoroslegény, aki a munkában legyőzze őket.”¹¹² Erről szól Szilágyi Eszter traktorosnő története is, aki kezdetben mint munkagépkezelő dolgozott az egyik férfi traktoros mellett. Munka közben észrevette, hogy amaz nem szántja elég mélyen a földet, s mikor ezt szóvá tette, a férfi azt válaszolta: „Azt hiszed, a többi nem így csinálja? Azt hiszed, másként lehet 100%-on felüli a norma?” Szilágyi Eszter ezt jelentette a gépállomás vezetőjének, aki a férfi traktorost megbüntette, őt pedig felelős vezetővé nevezte ki. Mint később kiderült, érdemesnek is bizonyult a bizalomra, a férfiakat is túlszárnyalva első lett a szántási versenyben, üresjárat nélkül szántott.¹¹³

A történetbe sűrített egyik üzenet, hogy a női traktorvezetők a férfiakéhoz hasonló teljesítményre képesek, sőt jobbak is lehetnek. A másik fontos közlendő, hogy csak a becsületes munka nyeri el méltó jutalmát, és a normacsálók leleplezése mindenkinek dicséretet érdemlő kötelessége. Mindenképpen tudatos elgondolás lehetett, hogy a történet értékrendszerében pozitív figurának számító „öntudatos feljelentő” szerepkörét nőre osztották, míg a negatívnak tartott szerepet férfi kapta. Minden más esetben ez utóbbit valamelyik „ellenség”-ként megjelenített figura (kulák, volt uradalmi gépész stb.) játszotta volna. Itt azonban szándékosnak tűnik a traktoros férfi voltának a kiemelése, és az arra való törekvés, hogy a női traktorosok érdemeit a férfiak rovására növeljék. A történet tényleges hatása valószínűleg a vártak éppen az ellenkezője volt. A történetet közlő *Gépállomás* szűk olvasóközönsége feltehetően a gépállomásokat jobban ismerő, nehezebben manipulálható személyekből állt. A normacsálás – az ismert okok miatt – a dolgozók munkaadójukkal szembeni védekezésének egyik formája volt, így lehetett ez a traktorosok között is. A cikk csak ronthatott a traktoristanőkről a közvéleményben elterjedt amúgy is kedvezőtlen képen: a képzetlenség mellé a rosszindulat és a törtető karrierizmus társult.

A traktorista-lány történetekből hiányzik a dolgozó nőket népszerűsítő propaganda jellegzetes figurája, a maradi, despota férj, aki feleségének megtiltja, hogy munkát vállaljon. A családon belüli konzervatív, visszahúzó erőt a többnyire még fiatal, szüleikkel együtt élő traktoroslányok esetében az apa vagy az anya testesítette meg. A *maradi szemléletű férfi* esetünkben a gépállomás férfitársadalmát megjelenítő alakokban van jelen. A jellegzetesnek számító történetben a gépállomás vezetői (a szakmai vezetés) és a férfi traktorosok kezdetben bizalmatlanok a nőkkel szemben, kicsúfolják őket, sőt gyakran ellenségesen viselkednek velük: Földesi Kata traktoristalányt a kisvárdai gépállomáson a „traktorosok sem fogadták osztatlan örömmel. Volt, aki úgy vélekedett, hogy „ha lány, miért nem megy

112 *Szabad Föld* 1951. 05. 06. Tíz traktoroslány...

113 *Gépállomás* 1949. 11. 01. Pása Angelina követője.

inkább varrónőnek.”¹¹⁴ „A karcagi gépállomás [traktoristái] durván bántak a traktorosnőkkel és fitymálták azok munkáját. [A] maradi gondolkodású traktorosok [...] a lányokat reszelőzsírért és más hasonló dögökért küldözgetik.”¹¹⁵ A történet végére azonban, hála a szinte mindig pozitív példaként megjelenő politikai helyettes vagy a gépállomás-vezető (a politikai vezetés) felvilágosító munkájának és éber odafigyelésének, továbbá a női traktorosok kiváló munkájának, az ellenséges férfiaktól többnyire segítő munkatársak lesznek.

A férfi mint küzdőtárs inkább csak az eszményi szovjet világban mozgott ott-honosan. A Kaprov házaspár romantikusra színezett története például arról szól, hogy a háború alatt hogyan helyettesítették a nők a frontra induló férfiakat a munka frontján. Fegyusin és őt a traktoron felváltó Zója a háború után összeházasodtak, és attól kezdve együtt, egymással versengve dolgoztak tovább: „A szovjet házáért vívott harc, áldozatos munka kapcsolta egybe sorsukat. És ma is becsületes kötelességteljesítés, a béke védelme ad tartalmat az életüknek.”¹¹⁶ E történet magyar változata Földesi Kata esete, ám a hazai verzió kevésbé heroikus. Itt csupán az ötven vagonos cséplési mozgalomban kel versenyre egymással menyasszony és vőlegény a közös célért: „a szép életért, [...] azért, hogy mi is és mindenki, aki dolgozni szeret, békében élhessen. [Az] egész gépállomás izgatottan várja [...] a nemes küzdelem kimenetelét.”¹¹⁷

A „*ellenség*” a korszak különösen kedvelt többfunkciós manipulációs eszköze volt. A traktorista lányokról szóló történetekben legtöbbször vele próbálták elleplezni a kampány sikertelenségét: „az elvtársak legyenek éberek, ahol a női munkaerő szervezés[e] nem megy, ott az ellenség vette át a »szervezést«”.¹¹⁸ Az ellenség szerepét a traktoroslány-propagandában többnyire a „kulákok” töltötték be, de jelen volt a „klerikális reakció” éppúgy, mint az értelmiséget reprezentáló orvos vagy főgépész. Az ellenségnek tulajdonított „rágalmak” valójában a közvélemény álláspontját tükrözték: „Az ellenség persze rossz szemmel nézi azt, hogy a nők dolgoznak, jól keresnek, boldogulnak. A kulákok azt szeretnék, ha a falusi nők nem a gyárban, a tsz-ben találnának szép munkát és jó keresetet, hanem náluk gürcölnének látástól-vakulásig, éhbérért, úgy, mint régen. Ezért az ellenség a legaljasabb hazugságokkal igyekszik elvenni a nők kedvét attól, hogy dolgozzanak, tanuljanak. Elterjesztették például, hogy a tsz-ekben és a gépállomásokon a nők erkölcstelen életet élnek. Máshol arról sutognak, hogy a traktor »nem nőnek való«, a traktorosnők tönkremennek és nem lesz gyerekekük”.¹¹⁹

Azokat a személyeket, csoportokat, akiknek véleménye „ellenségesnek” volt tekinthető, de nem tartoztak az eleve ellenfélnek tartott társadalmi rétegekhez, sőt éppen megnyerésük volt a propaganda feladata – ilyenek voltak például a potenciális traktoroslányok szülei – csupán *maradinak* nevezték. „Kímélet nélkül fel

114 *Szabad Föld* 1951. 04. 17. Földesi Kata boldogsága.

115 *Gépállomás* 1952. 05. 01. Több megbecsülést...

116 *Szabad Föld* 1951. 09. 25. A Kaprov házaspár.

117 *Szabad Föld* 1951. 04. 17. Földesi Kata boldogsága.

118 *Szabad Föld* 1953. 01. 20. Nagyobb gondot...

119 *Útmutató az MNDSZ Új falvak, új asszonyai olvasókönyv olvasókör vezetői számára* 1952.

kell venni a harcot az ellenség próbálkozásaival szemben, [...] könyörtelenül el kell némítanunk azokat az ostoba rágalmakat, amelyeket a gépállomásokon dolgozó nőkre szórnak. De kitartó, gondos felvilágosító munkával le kell küzdenünk azokat a maradi nézeteket és helytelen előítéleteket is, amelyek a parasztasszonyokban még mindig megvannak és vonakodnak attól, hogy lányaikat a gépállomásra engedjék.”¹²⁰ A propaganda a követendő szülői magatartás lényegének a maradiság leküzdését tekintette. A példának állított szülők (többnyire anyák) esetében a kezdeti elutasító magatartásukat hamarosan a büszkeség érzése váltja fel: „Papp Rózsi édesanyja két évvel ezelőtt még hallani sem akart arról, hogy lánya traktoros legyen, most pedig már büszke a Rózsijára és mindenütt eldicsekszik vele, hogy lánya a környék egyik legjobb traktorosa és üzemi párttitkár lett a nagyatádi gépállomáson.”¹²¹

A propaganda-történetekben megjelenő szomszédok vagy a falu „pletykás vénasszonyai” rendszerint rosszindulatúak, sőt ellenségesek. Többnyire kiderül róluk, hogy az „urak talpnyalói”, „fizetett kulák-bérencek” vagy a pap befolyása alatt álló, ármánykodó „olvasós asszonyok”.¹²² A falut mint közösséget szintén olyan erőnek tartották, amely megnehezítette, hogy a lányok traktoristának álljanak „Ha egy lány Gyomán vagy környékén elhatározza, hogy traktorosnak megy, számat kell vetnie azzal, hogy gúnyolni, csúfolni fogják, hogy lépése szembehelezkedés faluja társadalmának megrögzött szokásaival.”¹²³ A minden újat elutasító falut és a parasztot a sztereotípiák szerint konzervatívnak, elmaradottnak, ósdiának (vagyis „falusinak”) állította be a propaganda, míg a városhoz és a munkáshoz többnyire a modern, korszerű, haladó fogalmakat kapcsolták. A maradiság elvetése mögött azonban valójában a hagyományos paraszti világ elutasításáról volt szó. Úgy gondolták, hogy ennek értékei és életmintái nagymértékben gátolják, hogy a harcias új eszmék és a népszerűsített új életformák eljussanak a falu nőtagjaihoz.

* * *

A lányokat traktorra csábító kampány nem érte el célját: a hatalom nem volt képes a nők tömegeivel elhithetni, hogy a gépállomáson a helyük. A kitűzött cél irrealitása, valamint az a tény, hogy „hatékonyabb” (erőszakos) érdekérvényesítési eszközök nem álltak rendelkezésre, már az indulásnál sejteni engedte a kampány kimenetelét. A traktorosok munkájáról és életéről a propagandában kialakított kedvező kép sem tudta pótolni a valódi vonzerő és a tényleges érdekelttség hiányát. Ugyanakkor a hatalom korabeli eszméivel felruházott traktorista lány alakjából olyan propaganda-szereplő született, amelyet máig a korszak egyik legsikerültebb jelképének tekinthetünk.

120 *Szabad Föld* 1951. 06. 17. Minél több falusi leány...

121 *Szabad Föld* 1951. 06. 17. Minél több falusi leány...

122 *Gépállomás* 1953. 03. 20. A nyírtéti traktoroslányok.

123 *Nők Lapja* 1951. 11. 01. Mostohán kezelik...

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Földművelésügyi Minisztérium Gépesítési Főosztály (XIX-K-1-x)

Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottság (M-KS-276. f. 53.)

Magyar Dolgozók Pártja Titkárság (M-KS-276. f. 54.)

Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL)

Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (895. f.)

Szakszervezetek Központi Levéltára (SZKL)

Nómozgalom (1. f. 23.)

MEDOSZ (39.f.)

Az MDP II. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, 1951

Olvasókönyv a marxizmus-leninizmus tanulmányozásához II. Budapest, 1949

Pása Angelina: *A kolhozföldek hősei.* Budapest, é. n.

Statisztikai Évkönyv 1957.

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1950, 1951

1960. évi népszámlálás 10. kötet. Foglalkozási adatok II.

Útmutató az MNDSZ „Új falvak, új asszonyai” c. olvasókönyv olvasóköri vezetői számára. 1952.

Gép- és traktorállomás 1949–1952, *Gépállomás 1952–1953, Ludas Matyi 1950–1953, Nők Lapja 1949–1953, Szabad Föld 1950–1953*

HIVATKOZOTT IRODALOM

Belényi Gyula 1993: Munkaerő-gazdálkodási politika és a mezőgazdasági népesség iparba vándorlása az extenzív iparosítás kezdetén (1949–1953). In: *Uó: A sztálini iparosítás emberi ára (1948–1956).* Szeged

Font Mária – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula 2001: *Oroszország története.* Budapest

Horváth Sándor – Majtényi György – Tóth Eszter Zsófia 1998: *Élmunkások és sztahanovisták.* Kézirat

Pető Iván – Szakács Sándor 1985: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985 I.* Budapest